KORXONALARNI SOLIQQA TORTISHDA SOLIQ MA'MURIYATCHILIGI MUAMMOLARI VA ULARNING YECHIMLARI

PROBLEMS OF TAX ADMINISTRATION IN ENTERPRISE TAXATION AND THEIR SOLUTIONS

Muallif: **Bobonazarova Farida Do'smurod qizi.**
Bank-moliya akademiyasi, Toshkent shahar, O'zbekiston
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23209616

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida korxonalarni soliqqa tortish jarayonida yuzaga kelayotgan soliq ma'muriyatchiligi muammolari tizimli tahlil qilingan. So'nggi yillarda amalga oshirilgan Soliq kodeksini yangilash, soliq stavkalarini optimallashtirish va soliq xizmatlarini raqamlashtirish borasidagi islohotlarga qaramay, korxonalar hamon qonunchilikning beqarorligi, nazorat-tekshiruv tartiblarining og'irligi, axborot tizimlarining integratsiyalashmaganligi va soliq nizolarini hal qilishning cho'zilib ketishi kabi muammolarga duch kelmoqda. Tadqiqot doirasida ushbu muammolarning sabablari aniqlangan va ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari soliq siyosatini takomillashtirish, biznes muhitini yaxshilash va soliq intizomini oshirish bo'yicha amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar

soliq ma'muriyatchiligi, korxonalarni soliqqa tortish, soliq yuki, soliq nazorati, raqamli soliq xizmatlari, soliq intizomi, soliq nizolari, yashirin iqtisodiyot.

Abstract

The article provides a systematic analysis of tax administration problems arising in the process of enterprise taxation in the Republic of Uzbekistan. Despite recent reforms — the renewal of the Tax Code, optimization of tax rates, and digitalization of tax services — enterprises still face an unstable legal framework, burdensome control and inspection procedures, poor integration of information systems, and prolonged pre-trial dispute resolution. The study identifies the underlying causes of these problems and proposes scientifically grounded measures to address them, which are of practical value for improving tax policy, the business environment, and tax discipline.

Keywords

tax administration, enterprise taxation, tax burden, tax control, digital tax services, tax discipline, tax disputes, shadow economy.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat byudjetining barqaror shakllanishi va tadbirkorlik muhitining sog'lom rivojlanishi ko'p jihatdan soliq tizimining samaradorligiga bog'liq. Soliq siyosatining o'zi qanchalik ilg'or bo'lmasin, uni amalga oshiruvchi mexanizm — soliq ma'muriyatchiligi — samarasiz bo'lsa, islohotlarning yakuniy natijasi kutilgan darajaga yeta olmaydi. O'zbekistonda 2020-yildan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

kuchga kirgan yangi Soliq kodeksi, soliq stavkalarining bosqichma-bosqich optimallashtirilishi va "Soliqlar" elektron xizmatlari tizimining kengaytirilishi tadbirkorlik sub'ektlari uchun soliq muhitini sezilarli yaxshiladi.

Shu bilan birga, 2026-yilga mo'ljallangan soliq-byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlarida ham ta'kidlanganidek, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish, raqobat muhitini yaxshilash vazifalari o'rta muddatli davr uchun ustuvor bo'lib qolmoqda. Jahon banki baholariga ko'ra, O'zbekiston iqtisodiyotining norasmiy (soyada qolgan) sektori yalpi ichki mahsulotning taxminan 30 foizini tashkil etadi, bu esa amalga oshirilmagan fiskal salohiyatning ulkanligidan dalolat beradi. Bunday holat, birinchi navbatda, soliq ma'muriyatchiligi tizimidagi tarkibiy muammolar — qonunchilikning murakkabligi, nazorat tartib-taomillarining og'irligi va davlat xizmatlarining yetarlicha shaffof emasligi bilan bog'liq.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, davlat tomonidan bu boradagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgan qat'iy siyosiy iroda mavjud: 2025-yil 12-avgustdagi PQ-247-son qarori bilan yakka tartibdagi tadbirkorlar va o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun 2026-yildan boshlab yagona, soddalashtirilgan va raqamli nazoratga asoslangan soliq rejimiga o'tish nazarda tutilgan bo'lib, bu islohot soliq ma'muriyatchiligini tubdan yangilashning yorqin namunasidir. Ushbu tajribani korxonalar darajasida ham kengaytirish maqsadga muvofiqligi tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

MAVZUNING O'RGANILGANLIK DARAJASI

Soliq ma'muriyatchiligi masalalari xorijiy va mahalliy iqtisodchi-olimlarning ko'plab tadqiqotlarida yoritilgan. Xususan, soliq siyosati va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganuvchi so'nggi tadqiqotlarda 2017–2025-yillar kesimida O'zbekistonda amalga oshirilgan soliq islohotlari — Soliq kodeksining yangilanishi, QQS, foyda solig'i va ijtimoiy soliq stavkalarining pasaytirilishi hamda raqamli soliq ma'muriyatchiligining rivojlantirilishi — tahlil qilingan bo'lib, bu jarayonlarning iqtisodiy o'sishga statistik jihatdan ahamiyatli ijobiy ta'sir ko'rsatgani ko'rsatilgan

Ammo mavjud adabiyotlarda asosan makroiqtisodiy ta'sir tahlil qilingan bo'lib, korxonalar darajasida soliq ma'muriyatchiligining amaliy-tashkiliy muammolari — ya'ni soliq organlari bilan o'zaro munosabatlar, hisobotchilik yuki, nazorat tartib-taomillari va nizolarni hal qilish samaradorligi — yetarlicha chuqur tadqiq etilmagan. Ushbu bo'shliq mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini tashkil etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish, statistik-iqtisodiy tahlil hamda normativ-huquqiy hujjatlarni tizimli tahlil qilish metodlaridan foydalanildi. Axborot bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, tegishli Prezident qarorlari va farmonlari, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Davlat soliq qo'mitasining rasmiy statistik va tahliliy materiallari, shuningdek, xalqaro moliya institutlarining O'zbekiston iqtisodiyoti bo'yicha baholari ishlatildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Soliq qonunchiligining beqarorligi va murakkabligi

Soliq kodeksiga har yili kiritilayotgan ko'plab o'zgartirish va qo'shimchalar korxonalarning soliq rejalashtirishini qiyinlashtiradi. Faqat 2026-yilga mo'ljallangan soliq-byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari doirasidagina yer solig'i koeffitsiyentlari, QQS imtiyozlari, nazorat qilinadigan bitimlar mezonlari va bir qator sohaviy imtiyozlar bo'yicha o'nlab yangi normalar joriy etilmoqda. Bunday tezkorlik, bir tomondan, iqtisodiyotning o'zgaruvchan ehtiyojlariga moslashish zarurati bilan izohlansa, ikkinchi tomondan, korxonalar uchun bashorat qilib bo'lmaydigan soliq muhitini yaratadi va uzoq muddatli investitsiya qarorlarini qabul qilishni qiyinlashtiradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

2. Nazorat-tekshiruv funksiyasining ustunligi va ishonch tanqisligi

Soliq organlari faoliyatida hamon "tekshirish va jarima qo'llash" yondashuvi "xizmat ko'rsatish va maslahat berish" yondashuviga nisbatan ustunlik qilmoqda. Bu esa tadbirkorlar va soliq ma'muriyati o'rtasida ishonch tanqisligini keltirib chiqaradi, ayniqsa kichik va o'rta biznes vakillari orasida soliq organlariga murojaat qilishdan cho'chish holatlari kuzatiladi.

3. Axborot tizimlarining o'zaro integratsiyalashmaganligi

Soliq, bojxona, bank, kadastr va boshqa davlat organlarining axborot tizimlari to'liq integratsiyalashmagan bo'lib, bu holat soliq to'lovchilarga bir xil ma'lumotni turli idoralarga qayta-qayta taqdim etishga majbur qiladi, hisobotchilik xarajatlarini oshiradi va soliq organlari tomonidan xavflarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkoniyatini cheklaydi.

4. Kichik biznes uchun soliq yukining og'irligi va yashirin iqtisodiyot

Jahon banki baholariga ko'ra, O'zbekistondagi norasmiy sektor iqtisodiyotning qariyb 30 foizini tashkil etadi. Bu, birinchi navbatda, kichik korxonalar va yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun rasmiylashtirish xarajatlari (soliq, ijtimoiy sug'urta, hisobotchilik) rasmiylashishdan kutilgan foydadan yuqori bo'lib qolayotgani bilan bog'liq. 2026-yildan yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun joriy etilayotgan yagona 1 foizlik aylanma solig'i rejimi aynan shu muammoni hal qilishga qaratilgan bo'lib, uni kichik va o'rta korxonalar segmentida ham qo'llash imkoniyatlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

5. Soliq nizolarini sudgacha hal qilish tizimining samarasizligi

Soliq to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi nizolarni sudgacha (ma'muriy) tartibda hal qilish mexanizmi hozirgi kunda yetarlicha tezkor va xolis emas, ko'pincha yuqori turuvchi soliq organi quyi organning qarorini tasdiqlash tendensiyasiga ega bo'ladi. Natijada korxonalar nizolarni sudga olib borishga majbur bo'lib, bu esa vaqt va moliyaviy xarajatlarni oshiradi.

6. Kadrlar salohiyati muammosi

Soliq organlari xodimlarining, ayniqsa hududiy inspeksiyalar darajasida, murakkab moliyaviy operatsiyalar, xalqaro soliqqa tortish va raqamli tahlil vositalari bo'yicha malakasi yetarli emas. Bu esa amalda notekis huquqni qo'llash amaliyoti va tadbirkorlar bilan tortishuvlar sonining ortishiga olib keladi.

7. Soliq imtiyozlari tizimining tarqoqligi

Turli sohalar va hududlar uchun bir vaqtning o'zida amal qilayotgan o'nlab soliq imtiyozlari va preferensiyalari (masalan, qadoqlangan meva-sabzavot ishlab chiqaruvchilari, to'qimachilik klasterlari, maxsus iqtisodiy zona ishtirokchilari uchun) tizim shaffofligini pasaytiradi, ularning byudjetga real ta'sirini baholashni qiyinlashtiradi va ba'zan raqobat muhitini buzadi.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

Yuqorida aniqlangan muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi chora-tadbirlar taklif etiladi (qisqacha jamlanma jadvalda keltirilgan):

№	Aniqlangan muammo	Taklif etilayotgan yechim
1	Soliq qonunchiligining beqarorligi va tez-tez o'zgarishi	O'zgarishlarni kamida 6–12 oy oldin e'lon qilish (bashoratlilik prinsipi)
2	Nazorat-tekshiruv funksiyasining ustunligi, ishonch	Xavflarni tahlil qilishga asoslangan tanlab tekshirish, xizmat

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

№	Aniqlangan muammo	Taklif etilayotgan yechim
	tanqisligi	ko'rsatish modeli
3	Davlat axborot tizimlarining o'zaro integratsiyalashmaganligi	Soliq, bojxona, bank va kadastr bazalarini yagona raqamli platformada birlashtirish
4	Kichik biznes uchun soliq va hisobot yukining og'irligi, yashirin iqtisodiyot	Soddalashtirilgan aylanma solig'i rejimlarini kengaytirish, ro'yxatga olishni rag'batlantirish
5	Soliq nizolarini sudgacha hal qilish tizimining samarasizligi	Mustaqil soliq medi atsiyasi instituti va qisqartirilgan muddatlar
6	Soliq xodimlarining malakasi va kadrlar salohiyati yetishmasligi	Uzluksiz malaka oshirish, raqamli savodxonlikni oshirish dasturlari
7	Soliq imtiyozlari tizimining tarqoqligi va shaffof emasligi	Yillik "soliq xarajatlari" (tax expenditure) hisobotini yuritish va samaradorlik monitoringi

● Soliq qonunchiligiga kiritilayotgan o'zgarishlarni kamida 6–12 oy oldin e'lon qilish va ularni amaliyotchilar bilan majburiy muhokamadan o'tkazish tartibini joriy etish;

● Soliq nazoratini xavflarni tahlil qilishga asoslangan tanlab tekshirish tizimiga to'liq o'tkazish, "halol soliq to'lovchi" maqomiga ega korxonalar uchun tekshiruvlar sonini kamaytirish;

● Soliq, bojxona, bank, kadastr va Ijtimoiy fond ma'lumotlar bazalarini yagona raqamli platformada integratsiyalashtirish, bir martalik ma'lumot taqdim etish ("one-stop-shop") tamoyilini joriy etish;

● Kichik va o'rta korxonalar uchun soddalashtirilgan aylanma solig'i rejimlarini bosqichma-bosqich kengaytirish orqali rasmiylashtirishni rag'batlantirish;

● Soliq nizolarini ko'rib chiqish uchun soliq organlaridan tashkiliy jihatdan mustaqil bo'lgan soliq mediatsiyasi (yarashuv) institutini shakllantirish va sudgacha bosqich muddatlarini qisqartirish;

● Soliq xodimlari uchun uzluksiz malaka oshirish, xalqaro tajriba almashish va raqamli tahlil vositalaridan foydalanish bo'yicha maxsus dasturlarni joriy etish;

● Har yili "soliq xarajatlari" (tax expenditure) hisobotini shakllantirish orqali barcha imtiyozlarning byudjetga ta'sirini shaffof baholash va samarasiz imtiyozlarni bekor qilish mexanizmini joriy etish.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda so'nggi yillarda soliq siyosati va soliq stavkalari sohasida sezilarli ijobiy islohotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, korxonalarni soliqqa tortishda soliq ma'muriyatchiligi darajasidagi muammolar hamon dolzarb bo'lib qolmoqda. Qonunchilikning beqarorligi, nazorat-tekshiruv tartiblarining og'irligi, axborot tizimlarining integratsiyalashmaganligi,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

nizolarni hal qilish samarasizligi, kadrlar salohiyati va imtiyozlar tizimining shaffof emasligi — bularning barchasi soliq intizomini pasaytiruvchi va yashirin iqtisodiyotni saqlab qoluvchi omillar hisoblanadi.

Taklif etilgan kompleks chora-tadbirlar — bashoratli qonunchilik, xavfga asoslangan nazorat, raqamli integratsiya, soddalashtirilgan rejimlar, mustaqil mediatsiya instituti, kadrlar salohiyatini oshirish va imtiyozlar shaffofligi — soliq ma'muriyatchiligi sifatini tubdan yaxshilash, tadbirkorlik muhitini yanada erkinlashtirish hamda davlat byudjeti daromadlarini barqaror oshirish uchun ilmiy asoslangan yo'nalish bo'lib xizmat qiladi. Kelgusi tadqiqotlarni ushbu tavsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishi natijalarini miqdoriy baholashga qaratish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (2020-yil 1-yanvardan kuchga kirgan tahrirda, keyingi o'zgartirish va qo'shimchalar bilan). — lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 12-avgustdagi PQ-247-son "Yakka tartibdagi tadbirkorlar va o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun qulay sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasining 2025-yil 25-dekabrdagi O'RQ-1108-son Qonuni — Soliq va byudjet siyosatining 2026-yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari munosabati bilan qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida.
4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2026–2028-yillarga mo'ljallangan byudjet murojaatnomasi loyihasi: soliq siyosatining asosiy yo'nalishlari, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasida soliq siyosatining iqtisodiy o'sishga ta'siri va yangi islohotlarning makroiqtisodiy tahlili // Zenodo, 2026 (ilmiy maqola).
6. World Bank. Uzbekistan Economic Update: assessment of the informal sector and fiscal potential (norasmiy sektor ulushi bo'yicha baholar).
7. Davlat soliq qo'mitasi. Soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha "Soliq forumi – 2026" materiallari. — gov.uz/soliq.
8. Yusupov Yu. va boshqalar. O'zbekiston iqtisodiyotidagi institutsional islohotlar va soliq yuki muammolari bo'yicha tahliliy sharhlar, 2025–2026.
9. OECD/IOTA. Tax Administration: comparative information and good practice guidelines (soliq ma'muriyatchiligi bo'yicha xalqaro tajriba).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.